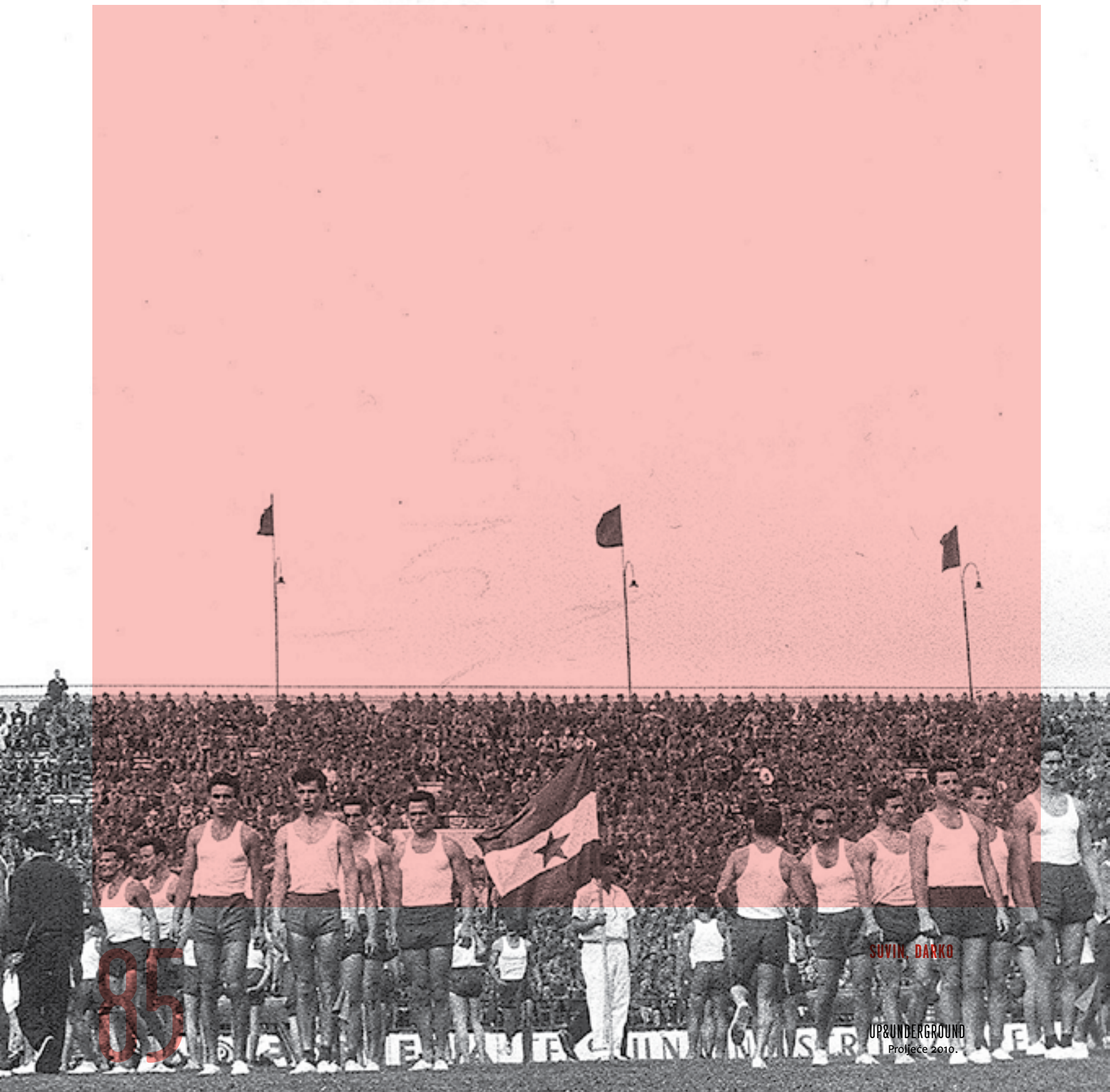

04

190117

85

SUVIN, DARKO

UP&UNDERGROUND
Projekte 2010.

SUVIN, DARKO

**Pogled unazad iz krize
na komunizam i SFRJ**
Razgovarao Srećko Pulig

Pogled iz krize na komunizam i SFRJ

Pakao živućih nije nešto što će biti: ako postoji, onda je već ovdje, onda je to pakao koji svakoga dana nastanjujemo, koji tvorimo bivajući zajedno. Dva su načina da izbjegnemo patnju. Prvi mnogima polazi za rukom: prihvatiti pakao, sroditi se s njime do te mjere da ga više i ne opažamo. Drugi je smion, iziskuje stalnu budnost i učenje: tražiti i znati prepoznati tko i što usred pakla nije pakao, i omogućiti mu da traje, dati mu prostora.

Italo Calvino, *Nevidljivi gradovi*, Ceres, Zagreb 1998., str. 141-42.

Za Darka Suvina moglo bi se reći da ponovo nije stranac u vlastitoj kući. I to je dobra vijest. Ovaj ugledni znanstvenik, svojedobni dobrovoljni migrant iz Zagreba davne 1967. g., do umirovljenja 1999. predavač engleske i komparativne književnosti na Univerzitetu McGill u kanadskom Montrealu, a sada stanovnik grada Lucca u talijanskoj Toscani, otišavši stjecajem okolnosti iz naše sredine kao već ugledni teatrolog, stekao je svjetsko priznanje i prepoznatljivost, kako svojim studijama o njemačkom dramatičaru Bertoltu Brechtu, tako i izučavanjem znanstvene fantastike.

Naime, u Jugoslaviji je, kako Suvin i piše u bilješci uz svoju knjigu *Uvod u Brechta* (Zagreb, 1970.), ovaj dramatičar bio poznat i cijenjen već među predratnom komunističkom ljevicom, a nakon Drugog rata prevodili su ga i o njemu pisali između ostalih Ina Jun Broda, Ivan Ivanji, Oto Bihalji-Merin i Viktor Žmegač. Da bi vrhunac bavljenja ovom tematikom i interesa za nju u nas bio dosegnut Suvinovim radovima, te njegovim izborom iz Brechtova teorijskog opusa, knjigom *Dijalektika u teatru* (Beograd, 1966. i 1979.).

Znanstvenom fantastikom intenzivno se bavio već u 60-ima, npr. u studiji *Naučna fantastika i utopizam*, objavljenoj u tada utjecajnom časopisu *Umjetnost riječi* (Zagreb, 1963.). Svoj interes razvija u nizu tekstova na teme Lukijanove ironije, Bellamyja i anticipacije, Cyranoa i planetarnoga romana, Bacona i tehničke utopije itd. Razmatranja o utopizmu mladog Krležje objavio je u časopisima *Republika* i *Delo* 1963. g. Sastavivši svojevrstnu hrestomatiju, po vlastitoj klasifikaciji shvaćenih SF

tekstova, naslovljenu *Od Lukijana do Lunjika* (Zagreb, 1965.), poziva se na srodnost s mišljenjem tople struje marksizma i najviše Ernsta Blocha, kako ga je ovaj izrazio u svojoj centralnoj trotomnoj knjizi *Princip nada*.

Preselivši na montrealški McGill univerzitet ubrzo postaje i urednikom časopisa *Science Fiction Studies* (1973. -1981.). Izdaje zapažene knjige, npr. *Victorian Science Fiction in the UK: The Discourses of Knowledge and Power* (1983.), *To Brecht and Beyond* (1984.), *I Positions and Presuppositions in Science Fiction* (1988.). Najviše odjeka postiže knjigom *Metamorphoses of Science Fiction* (1979.). U svojim knjigama, npr. *Archaeologies of the Future*, svjetski poznati američki marksistički književni i kulturni kritičar i teoretičar Fredric Jameson oslanja se na Darkove koncepcije utopijskih žanrova, kao podvrsta najšire zasnovane forme naučne fantastike (*science fictiona*). U 1980-ima i 90-ima pohađao je često Japan i objavio o japanskom teatru i poeziji knjigu *Lessons of Japan* (Montreal, 1996.).

Paralelno sa znanstvenom karijerom Suvin je i pjesnik koji objavljuje malo, ali kontinuirano, na engleskom npr. *The Long March, Notes on the Way 1981-1984, Poems* (1987.), ali i na hrvatskom jeziku - *Armirana Arkadija* (Zagreb, 1990.), te g. 2009. godine rukoveti u *Književnoj republici* i prilogu *Zarezu*.

Njegova u svijetu najutjecajnija knjiga *Metamorphoses of Science Fiction* sada se prevodi i na hrvatski jezik. U Beogradu mu je nedavno objavljen izbor članka iz domaćih časopisa, pod nazivom *Naučna fantastika, spoznaja, sloboda*, a prije toga u Zagrebu knjiga filozofskih eseja *Gdje smo? Kuda idemo? Za političku epistemologiju spasa* (Zagreb, 2006.). Knjigu je posvetio svojim najbližima, ubijenima u Auschwitzu, Jasenovcu, te poginulima u partizanima. Zagrebački časopis *Gordogan* počeo mu je objavljivati uspomene pod nazivom "Memoari jednog skojevca". Moglo bi se reći da i zbog nemilog načina raspada Jugoslavije, ali i zbog razvoja situacije u svjetskim razmjerima, svoju seniorsku energiju sada troši na teme koje zove svojom političkom epistemologijom spasa, npr. i u knjigama *For Lack of Knowledge: On the Epistemology of Politics as Salvation*. Working Papers in Cultural Studies (Washington, 2001.) i *Defined by a Hollow: Essays on Utopia, Science Fiction, and Political Epistemology* (London, 2010.) – blurb za ovojnu stranu napisali su Jameson i Wallerstein.

Uvijek misaon, često provokativan i uporan u obrani značaja marksističkog mišljenja za današnji svijet, a protiv postmodernih sofista, tekstovima prisutan, fizički blizu, no ipak u Italiji, rado se odazvao ovom razgovoru putem elektronske pošte koji smo započeli nastavljajući na naslov i razmatranja iz knjige *Gdje smo? Kuda idemo?*

Stanje globalnog kapitalizma

– **Danas se niti o ratovima, niti o "kapitalizmu katastrofe" ne govori toliko koliko o krizi. Diskurs krize kapitalizma, bilo cikličke ili terminalne, naravno nije nov. Što jest novo u zadnjoj krizi?**

Kriza je razotkrila da sva službena ekonomika ne počiva ni na kakvoj sustavnoj spoznaji nego na religioznoj dogmi Nevidljive ruke tržišta koja će sve urediti. Drugo i osnovno: njeno je suzbijanje sasvim krivo postavljeno, tj. kao puko spasavanje banaka (i to nekih najvećih, stotine manjih hrpimice bivaju progutane od velikih!). Te su banke shvatile da su "prevelike da ih se puсти propasti" pa sad veselo nastavljaju praksom koja je dovela do krize, ne otplativši uopće veći dio dugova koje još na papiru imaju. Ali s jednom razlikom: mnogo ih je manje briga za "realnu ekonomiju" tj. nefinancijsku proizvodnju srednjeg i malog (a ponegdje i krupnog) razmjera, a uopće ih nije briga za potrošače. Dakle, daju vrlo malo ili nikako zajmova takvim tvrtkama i porodicama.

Nezaposlenost je kako u SAD-u, tako u Evropi ogromna i stalno raste. Službeno se nezaposlenost u ta dva područja cijeni na 37 milijuna osoba, što bi s porodicama dalo već negdje oko 120 milijuna; no kritičari primjećuju da su sve statistike manipulirane kako bi isključile osobe koje nisu registrirane da traže posao, ilegalce, itd., tako da sve takve brojke valja povećati do jedne polovine. Metropolitanski kapitalizam bio bi dakle stvorio negdje oko 180 milijuna nezbrinutih osoba u svom srcu – ne samo na Jugu ili Istoku... A kako će se ekonomija popraviti ako se ne poveća zaposlenost, proizvodnja, a time i dohodak radnih ljudi da bi mogli kupovati što trebaju za život, od jela do stana? To nitko na vlasti ne pita, svi ti važni specijalisti koju su krizu 2008. i prouzročili. Jedina masovna proizvodnja za koju država danas daje mnogo para jest, npr. u SAD-u, ona vojna. Hoće li to suz-

Italo Calvino

biti krizu (ma i na račun ostale f svijeta koji se može opisati ili suzbiti silom)? Sumnjam, vrlo sumnjam.

– Kako će se onda kriza “razriješiti”?

Osnovni učinak krize bit će dakle da će sve manji broj bogatih postati sve bogatiji, a sve više siromašnih sve siromašniji. Propadat će srednje klase i srednje države (u Evropi: Grčka, Portugal, Irska itd., te velika većina između Praga i Moskve).

Nalazimo se u oku hurikana koji se zove (recimo) turbokapitalizam. Optimisti ga zovu slomom kapitalizma, a pesimisti početkom novog barbarstva koje želi da spoji totalnu kontrolu fašizma s građanskim parlamentarizmom kao zaglupljivanjem masa preko efikasnih propagandnih aparata ispiranja mozgova (televizija, masovni gledalački sportovi, gdje ustreba nacionalizam, itd.). Ja smatram da i jedni i drugi imaju pravo. Kako je išlo od 1970-ih do danas, dakle diktatura banaka i armija uz potporu država, dalje ne ide. Prošlo je zlatno doba “Države blagostanja” ili keynesijanizma, koja je bila za uzdala banke, ali nikako armije jer se ekonomija neophodnim dijelom temeljila na vojnim izdacima (kao i danas: ratovanje i ratna pljačka kao izvor profita konstanta je kapitalizma od venecijanskog arsenala i londonske burze od pred pola tisućljeća). Povratak na tu Državu takođe ne ide, otpori su preveliki, te i Obamin četvrt-keynesijanizam izgleda mrtvoroden.

Potaknuti ratovima u post-Jugoslaviji, ali i američkim odgovorom na terorističke napade od 11. rujna, napisali ste kako kapitalizam danas treba, hoće i znači rat, e da bi “normalno” funkcionirao. Mislite li još uvijek da smo u stogodišnjem ratu koji je počeo 1911. g.?

Pax Americana je očigledno propala jer je neophodnim dijelom počivala na strahu od (ustvari nepostojećeg) komunizma. Bez te prijetnje ni Evropa ni Azija nisu više poslušne, držao ih je samo strah od finansijskih i vojnih represalija SAD-a. Ono prvo je nakon 2008. otpalo, a ono drugo sve manje pali, vojna sila nije uspjela smiriti Irak (mada jeste uspjela otvoriti petrolejska polja zapadnoj eksploataciji), a još manje će uspjeti da smiri Afganistan. Varijante su dakle: novo dvovlađe SAD-Kina, a bilo bi i trovlađe à la Orwellova 1984 da projekt Evrope nije ovako bijedno potonuo u vlast banaka i policije bez ikakve, ma i prividne demokracije; ili pak, pogotovo ako dođe do nuklearnog ratovanja ili širokog ekološkog sloma, raspad na regionalna patrijarhalno-šovinistička grupiranja većeg ili manjeg razmjera (dakle smrt turizma). Mislim li još uvijek da smo u stogodišnjem ratu, koji je počeo 1911. g.? Da, mislim, samo sam eto opet bio nepopravljivi optimist: bit će dulji no 100 godina...

– Situacija se još do prije nekoliko destljeća nije činila tako beznadnom?

Postojala je dakako, od Lenjinove revolucije 1917. i oduševljenja koje je ona izazvala u dobrom dijelu razvlaštenih i ugnjetenih narodnih masa sve do negdje 1956. (Mađarska) ili 1968. (Čehoslovačka), i lijeva alternativa, naime prava demokracija odozdo, s punom kontrolom organiziranog naroda nad svim sredstvima proizvodnje i financiranja. To bi značilo i kraj ratovanja (mada nikako i kraj društvenih napetosti ili trvenja, to su gluposti). Slom te alternative, koju je Bloch nazivao konkretnom utopijom, prouzrokovala su ugrubo dva faktora. Prvo i najvažnije, ona se sama kompromitirala svojatanjem komunističkih i sličnih partija na vlasti da ne samo što vode do takvog društva nego su ga uglavnom već i stvorila; to je u sve većoj korupciji i stagnaciji njihovih država bila najbolja svakodnevna propaganda za dokaz lažnosti takvog društvenog uređenja. Ja za njegov tvrdim da nije nikada bilo komunističko, a da je prema komunizmu ili istinskom socijalizmu vjerovatno vodilo u herojskim podvizima oslobodilačkih ratova i izgradnje razrušenih društava, recimo otprilike prvih 10-20 godina već prema uslovima konkretne zemlje (u Jugoslaviji, rekao bih intuitivno, ali valja konzultirati još neobjavljene izvore, možda prvih petnaestak godina nakon 1945.). Drugi faktor sloma ljevice bila je neprekinuta i dobro organizirana opsada cijelog kapitalističkog svijeta, najefikasnije u ogromnoj utrci naoružanja koja je otjerala SSSR u bankrot.

Otpor protiv kapitalizma na Marxovu tragu

- Kako se ujediniti pod zastavom borbe protiv ovakvog kapitalizma, a u svome anti-kapitalizmu ne upasti u zamku pukog moralističkog optuživanja kapitalizma, kao izvora svih zala? Što bi bio najmanji zajednički nazivnik jednog pluralističkog pokreta otpora spram vladajućih odnosa danas?

Karl Marx

Realne alternative za generaciju sada poodraslih čine mi se da su razne varijante barbarstva i polu-barbarstva. Što tu možemo učiniti? Po meni, raditi u dva pravca protiv prijetnji preživljavanju. Prvo, shvatiti uzročno-posljedični sklop. Drugo, na temelju takvog shvaćanja izgraditi dugoročni program za nužne izmjene, pa makar on počeo s 50 ljudi. Treće bi bilo graditi političku koaliciju da djeluje prema ostvarivanju tog programa, ali pošto nisam političar, u to ne ulazim.

Glede uzročno-posljedičnog sklopa naše epohe, ovdje bih samo pokušao razmotriti osnove nekakvog minimalnog dugoročnog programa. To je dakako program iskrene ljevice, pa valja početi s čišćenjem ispred vlastitoga praga. Na tragu Marxa iz *Kapitala*, i ne samo njega, danas se može i mora produktivno nastaviti s kritikom političke ekonomije. Ali na kakvim temeljima, tj. što danas ostaje od Marxa (osim divne proze)? Po meni, neke važne postavke i možda još važnija metoda.

— **Kuda bi ona na Marxovom tragu trebala krenuti u kritičko-humanističkoj razgradnji ekonomistički postavljenog svijeta? Koje su njegove postavke točne?**

Osnovne Marxove postavke za koje bih danas svotao da ih je praksa potvrdila bile bi:

- da su ljudska društva podijeljena u klase na osnovi odnosa u proizvodnji života i za nj potrebnih dobara te odnosa prema toj proizvodnji. To je polje sila u krajnjoj liniji polarizirano između onih koji vladaju radnom snagom (kapitalista) i onih koji svoju radnu snagu prodaju: danas ih opet možemo zvati proleterima, bili oni fizički ili "umni" radnici, jer nemaju drugih posjeda za proizvodnju svog života. "Apsolutni opći zakon kapitalističke akumulacije je: akumulacija bogatstva je istovremeno akumulacija bijede, teškog rintanja, ropstva, neznanja, brutalnosti" (*Kapital*).
- da neprestano prisvajanje njihove stvaralačke moći osuđuje proletere na bijedu: tokom posljednje generacije svjetski proletarijat se otprilike udvostručio, a radi pod sve besramnijom eksploatacijom i takođe sve jačim političkim tlačenjem, tako da je Marxova teza o apsolutnom osiromašenju proletarijata točna za 85% ili više radnih ljudi u svijetu u razmaku od zadnjih recimo 200 godina; a nema sumnje o ogromnom relativnome osiroma-

šenju u poređenju s vladajućim klasama i nacijama.

- da ovo osiromašenje, te popratno odbacivanje svih kvalitativnih društvenih funkcija i vrijednosti znači kako, uprkos svim tehnološkim mogućnostima, kapitalizam kao društveno ustrojstvo ubrzano vodi ka velikom preokretu, bilo prema boljemu (kako je Marx vjerovao) ili prema goremu, t.j. slomu civilizacije uporedivom s padom Rimskog Carstva (kako je danas vjerovatnije).

— **Što se od Marxovih predviđanja nije ostvarilo?**

Marxove postavke da mora uskoro doći do revolucije i da će ona dovesti do potpune društvene pravde nisu se u praksi potvrdile. To ne znači da takve perspektive nisu povijesno nužne i moguće nego da do sada nisu ostvarene, a usto vjerovatno i da je nešto u njihovom postavljanju bilo suviše pojednostavljeno.

— **No, ostaje produktivnom njegova metoda?**

Što se metodâ tiče, spomenut ću samo radikalnu kritiku i društveno oblikovanje svekolikog razumijevanja. Marxova kritika spaja funkcije utvrđivanja razloga za greške i ukazivanja na granice određene prakse, ona je stav sustavne nevjerice u vladajuću normu i otklona od nje. Usto je i korjeniti, stalni rad na povratnom provjeravanju i samokritici, kao u svakoj nauci. "Društveno oblikovanje" pak znači da praktični odnosi između aktivnih djelatnika omogućuju i oblikuju naše razumijevanje, te da se odbacuje apsolutna scijentistička podjela na subjekt koji posmatra i objekt koji se posmatra. Ako postoji neka ljudska "bit", ona se sastoji od međudjelovanja svih postojećih i mogućih društvenih odnosa među ljudima. Iz toga slijedi da nikakvu teoriju ili metodu nije moguće razumjeti bez razumijevanja praksi društvenih grupa kojima ona, na ma kako zaobilazne načine, odgovara.

— **Baveći se gorućim problemima suvremenosti problematizirate i današnju ekonomiku i menadžment. Govoreći o političkoj ekonomiji i entropiji pronalazite inspiraciju u teorijama o granicama rasta. Što se sve danas računa, a što ne u bruto nacionalni proizvod (BNP)?**

Ukratko: nasuprot proizvodnji razmjenskih vrijednosti za profit, koju Marx naziva vampirskim otuđenjem rada i njegove vitalnosti, proizvodnja upotrebničkih vrijednosti za neposrednu korist označava porast životnih mogućnosti, ono što se u termodinamici (a danas i u ekologiji) zove smanjenjem entropije. Očovječena proizvodnja ili stvaralaštvo stavlja na mjesto smrti život: Marxov središnji argument je tako jednostavan. Zato je Brecht definirao komunizam kao "ono jednostavno do kojeg je tako teško doći".

Ili, da to kažem slikovitije: Marxova je središnja spoznaja da je Sudbina u kapitalizmu Politička ekonomija. Božicu Sreću progutala je Burza, Nužnost je zajahala na bombardere i misile koji bdiju nad profitom i donose profit. Pakao su kapitalističke radionice na poljima i u industriji, zidovi usamljenih soba.

Nasuprot tome, glavni je proizvod ogromnog proizvodnog aparata kapitalizma – čije mogućnosti nitko nije vatrenije zagovarao nego Marx – da on nužno "potkapa izvore svekolikog bogatstva: zemlju i radnika" tako što vrši "sustavnu krađu pretpostavki života..., krađu prostora, zraka, svjetlosti" (*Kapital*) – a danas možemo dodati vode, tišine, te zdravlja uopće, fizičkog kao i psihičkog. Ukratko, kapitalizam kidnapira ono što je Jefferson formulirao kao cilj Američke revolucije od 1776.: život, slobodu i mogućnost potrage za srećom. Konačni horizont civilizacije koja srlja od mode do mode i od uzbuđenja do uzbuđenja, čiji je emblema za svoj način života kockarnica jer se kocka ovim planetom, jest Smrt, utvrdio je Benjamin. Ne radi se tu o blagoj smrti na kakvu svaki od nas ima pravo, nego o kolektivnoj smrti čovječanstva.

Gdje smo, lokalno?

- **U jednom svom eseju živome radu su postavljate rad na življenju. Zalažete se za jednu epistemologiju spasa i epikursko držanje spram filozofije kao lijeka za patnje ljudi. Moj profesor, praksisovac Branko Bošnjak uvodio nas je u studij na sličan način, govoreći o filozofiji kao oslobođanju od straha, koje vodi do Marxa i dalje.**

Da, iz svega toga zaključio bih da je Marx i njegov nauk koristan samo kao skup naučnih hipoteza, a nika-ko kao vjeroispovjedna sigurnost. Jedina potpuna isti-

na. Takve monoteističke istine nema, niti može biti, mada je lakše prihvatljiva za umorne i siromašne duhom. To znači da je službeni marksizam-lenjinizam u sebi proturječno smještao prvi horizont, Blochovu "toplu struju", i drugi, "hladnu struju"; a kako se pretvarao u opravdanje vlasti, nažalost se sve to više ledenio – u SSSR-u je sišao ispod nule Celzija negdje oko 1930. Možda sada u slomu kapitalizma, koji osuđuje na smrt sve više ljudi sve brže, počinjemo shvaćati kako bez toplog ili slobodarskog marksizma, dakle pravog komunizma, ne možemo.

A što se tiče vaše asocijacije: dobro se sjećam praksisovca Branka Bošnjaka, pa bili smo u istoj partijskoj ćeliji. Rijetko čestit i iskren čovjek. Koristilo mi je čitanje njegovih knjiga, trebalo bi ih reizdati u nekom izboru!

- **U 90-ima uslijedila je obnova kulta država, u sljednica Jugoslavije, ideologija državotvorstva zajedno s novim obožavanim vođama. No, kako to da su te "vjekovima čekane", "ponosne države" čim su mogle, poput poslušnih postkolonijalnih psića počele isporučivati svoj teritorij i građane globalnom kapitalu? Radi li se tu još/ već uopće o narodima koji imaju svoje države i društva ili samo o nakupinama identitetskog nasilja novokomponiranih grupa i slojeva nad ostatkom obespravljenog stanovništva, a sve pod nadzorom globalnih centara moći?**

Mislim da ste napipali osnovnu proturječnost između nacionalističke ideologije i kapitalističke stvarnosti. Sigurno ima i među nacionalistima ljubitelja svog naroda, dakle konkretnih ljudi kojima se on (nacionalisti su uglavnom muški, većina žena ima prečeg posla kao npr. preživjeti) osjeća srodan i odan. E sad, na čemu bi takav "iskreni nacionalist" trebao prvenstveno nastojati? Da tom voljenom narodu ide dobro, počev u osnovnom fizičkom smislu: da ima dosta za iće i piće, za stan i dihanje, za odjeću, zdravlje, odgoj i obrazovanje, i dodajte dragi slušaoče što god Vi mislite da je tu bitno. Dakle: ne smije se poljoprivredu predati profitnim kompanijama koje se ne brinu ni za dobru hranu, niti za dobrobit seljaka (bez kojih one danas u svijetu mogu); ne smije se cijelu ostalu industrijsku proizvodnju dati bud zašto stranim kompanijama koje mogu lijepo otići u Kinu ako radnici traže osnovna građanska prava i poštenu plaću da

Branko Bošnjak

mogu kupiti gore navedena dobra; ne smije se kompanijama dopustiti da zagađuju zrak tako da će naši unuci nositi plinske maske i kisik za dihanje na leđima; ne smije se učenje potpuno podvesti pod njemu sasvim neprikladnu kvantifikaciju tako da će generacije odrasti bez odgoja i sa sasvim suženim obrazovanjem. I tako dalje. Drugim riječima, ako si nacionalist moraš biti protiv “ulaska u Evropu”, jer ti ona danas nalaže upravo sve to što se po tebi, ako si iskren, ne smije. Na mucu se poznaju junaci: kako su se odlučili Tuđman, Račan i kompanija, te njihovi nasljednici danas? Za kapitalizam a protiv naroda. Kako ja onda mogu vjerovati da su ti vajni narodni vođe iskreni nacionalisti, da im nacionalizam nije – svjesna ili nesvjesna – maska da ušićare (razmjerno male) pare za sebe navelike služeći stranom kapitalu? Kako mogu da ne žalim za zbilja nezavisnom Jugoslavijom?

O komunizmu prilikom čitanja Brechta

– O čemu govorimo kada kažemo “komunizam”, kako ga možemo ponovo započeti osmišljavati?

Ponajprije, moramo razjasniti taj termin. Ktinski korijeni komunizma nalaze se, nema sumnje, u vapaju patnje i ogorčenja koji prati klasno društvo kao njegov mračni bliznac, u najdubljim željama za preokretom i subverzijom takvog “izvrnutog svijeta” nepravde. U tom je smislu on besmrtni kao to društvo; kada je potisnut, teče kao krška ponornica. Međutim, sama se ta biljka pojavljuje i može analizirati samo kada je taj vapaj organiziran. Organizirani ili artikulirani komunizam može biti lokus, orijentacija za pokret i horizont. Zagonetno je da svaki od njih na neki način implicira i treba drugo dvoje: konspicijalno trojstvo, kojega se svakome članu može ipak neovisno pristupiti i neovisno ga rabiti za neke svrhe i u nekim situacijama.

Komunizam kao horizont budući je Zemaljski raj besklasnoga društva, društva u kojem se suprotnosti neće rješavati antagonistički, ubojstvom i glađu: ne pištoljem nego perom, kao što Brecht kaže u najbližem približenju tome koje je sebi dopustio da napiše, u Prologu *Kavkaskom krugu kredom* (koji također ocrtava idealnu ulogu intelektualca kao čuvara kolektivne historijske svijesti za ključne postojeće rasprave u liku Arkadija Čeidzea, Pjevača-pripovjedača te drame). Kao i svi horizonti, on je usmjeravajući, često inspirativan i uvijek ne-

dohvatljiv, jer se pomiče s promatračem i tragačem usmjerenim prema njemu. Sve dok postoji takav tragač, horizont se ne može ugaziti.

Komunizam kao lokus svako je stvarno društvo koje se postavlja kao da je uvelike ili čak asimptotički utopijsko ili neantagonističko (harmonično, kao što to službeno veli kineska Komunistička partija) – to jest da radikalno smanjuje eksploataciju i neznanje, razvija jednakost u pravima i mogućnostima (pravednost) za sve. To bi mogao biti, kao što su Marx, Lenjin, Gramsci, Brecht i svi klasični socijalisti i komunisti vjerovali, prvi apsolutno potreban korak prema razotuđenom životu ljudi u zajednici. Međutim, to je održivo AKO (i samo ako) a) nije bilo ugušeno siromaštvom i agresijom, i b) nije pretendiralo da bude oksimoron konačno dosegnutog horizonta, iluzija koja se nužno razvija u religiju i laž (Nietzsche se ovdje može iskoristiti, kao što ga je Brecht koristio). Taj je lokus postojao na djelomične i uvijek ugrožene načine u prvim godinama poslije sovjetske, jugoslavenske, kineske i vjerojatno vijetnamske revolucije; vjerujem da još postoji, na veoma ugrožene i potisnute načine, na Kubi. Najžalosnije je ipak da je on u pravilu brzo postajao fasada za klasne borbe između nove klasne formacije, oligarhije koja se razvijala unutar partijske birokracije, i radnih ljudi: u Sovjetskome Savezu nakon otprilike 10 godina, u Jugoslaviji i Kini nakon otprilike 15 godina. Budući da su propala nesavršena nastojanja Trockog i Maa da “pucaju na glavni štab”, komunistički je lokus konačno uništio kombinacija nesmiljenog izvanjskoga kapitalističkog pritiska i unutarnje ispražnjenosti odnosno korupcije.

Danas bismo, lišeni lokusa, još mogli imati (ako ne izgubimo vjeru) orijentaciju, vektor koji bi nas vodio od našega sasvim distopijskog i katastrofalnog lokusa kapitalističkog barbarizma prema utopijskom horizontu (u pozitivnom smislu kritičke eutopije, *pace* Engels). Ori-jentacija etimološki znači okretanje prema Orijentu izlazećeg Sunca, izvoru svjetlosti i topline, uistinu cijelog života. Ori-jentacija prema komunističkom horizontu spada u onu podvrstu središnje Brechtove kategorije držanja (*Haltung*) koja nam dolikuje kao njegovim političkim – filozofijskim i poetskim – sljedbenicima. Ona bi bila u skladu s Brechtovom permanentnom revnom prijemčivosti za bolje načine razmišljanja: možda nam je potrebna naivnost kao oruđe? Možda i suosjećanje? Isprobajmo i pogledajmo.

Danas je ta orijentacija naš nužni minimum, bez kojega ne može biti govora o komunizmu. Međutim za pravu kolektivnu orijentaciju, to jest pokret s tom orijentacijom, potrebna nam je kulturna revolucija. To znači mnoge stvari, ali krenimo barem s dvjema: ponovnom izgradnjom učenja ili doktrine na osnovi osuvremenjenoga Marxa za postfordističko (einsteinovsko, kibernetičko, itd.) doba i usred najopasnijeg trulećeg kapitalizma; te jasnom idejom kako se organizirati, to jest što uzeti od Lenjina, a što ne. Anarhizam, koji ima mnoge plemenite vidove npr. u Kropotkina, i prema kojemu bismo trebali prakticirati bratsku solidarnost u njegovom radikalnom odbijanju svakog ugnjetavanja, nigdje nas neće dovesti: kao što smo vidjeli proteklih deset godina od Seattlea i Genove pa nadalje.

Samoupravljanje je i danas naš najdalji horizont

– Što nam ta orijentacija znači danas?

Ta orijentacija znači samoodržanje čovječanstva i njegove ekologije koje se treba dosegnuti radikalnim samoodređenjem na svim razinama, na osnovama mira i razotuđenoga rada. Biti ili ne biti, to je pitanje.

Zla kapitalizma posljednjih su se četrdeset godina uglavnom skrivala po slumovima svjetskog Sjevera i dalekog Juga. Istina, pjesnici i mislioci koje je egzistencija dovela u doticaj s eksploatiranim masama već su nas upozorili, riječima Césairea (da opširno ne razlažem o Lenjinu), da je ovo civilizacija u raspadu koja ne može izaći na kraj ni s metropolitanskim ni s kolonijalnim izvlaštenima ili proletarijatom. Ta zla i opasnosti sada postaju očigledni i sveprožimajući: neće biti pošteđen nitko – ni srednja klasa, već svedena na krajnju ovisnost, ni mladi, svedeni na neizvjesno moljkanje za mrvice, ni srednjerangirani menadžment i velika većina znanstvenika. Središnji rezultat kapitalizma je razaranje svih kvaliteta, kapilarna barbarizacija i otuđenje svih područja svakodnevnoga života, uključujući znanost i umjetnost: kvantitativno govoreći, izravno i neizravno smanjenje životnoga vijeka odnosno otvoreno ubijanje milijuna osiromašenjem i ratovima (i popratnim bolestima). Na horizontu su novi prljavi ratovi, s neograničenom upotrebom uranijskog i fosfornog oružja, možda i nuklearnog, a ni rat protiv Kine nije isključen. Potpuno sigurno, ekološki je slom pitanje nekoliko desetljeća,

njegovi su simptomi već prisutni. Ta zla nisu samo grozna, gora čak od svega onoga što su iskvareni komunistički lokusi izazvali, nego su i sustavna: ona proistječu iz središnjeg i sveproždirućeg poriva kapitalizma za vampirskim maksimalnim uvećanjem profita, i ne mogu se reformirati.

– No zašto alternativu ne nazvati “socijalizam”?

Kao što nas je de Saussure naučio, sva su označivanja sociohistorijski proizvoljna; ali neka su manje proizvoljna od drugih. Truljenje djelomično i potencijalno komunističkih lokusa značilo je da su i sami termini socijalizam i komunizam postali krinka za sve jače gušenje impulsa iz naroda kao i za neučinkovitost, te da su danas takvom groznom zloupotrebom okaljani. Doista, moglo bi se činiti da je socijalizam u prednosti jer ga se može povezati s jasno dobrohotnim promjenama u, recimo, skandinavskim društvima ili poslijeratnoj Britaniji. Međutim, te su promjene ne samo jednako izbrisane nego se pokazalo da su i krinke za imperijalističko vladanje i ratovanje, te su ubijanja eksportirana van metropola i reflektora. Stoga, po mom mišljenju, što se tiče svjedočanstva povijesti ili sramote, među tim terminima nema bitne razlike. Razlika koja me navodi da radije komunizmu ostavljam da imenuje naš konačan horizont jest veća potencijalna plodnost toga termina, zasnovana na većoj filozofijskoj dubini. Komunizam je jedina radikalna – to jest sustavna – alternativa, jedini protusustav koji je sposoban suočiti se s kapitalizmom. Socijalizam znači ili postaju na polovici puta ili razvodnjeni kompromis bez većih posljedica kako bi se spriječila radikalna revolucija.

Ipak, kako će sebe nazvati pokreti ili možda oslobođeni lokusi na putu prema komunističkom horizontu, čini mi se taktičkim pitanjem koje je najbolje ostaviti konkretnim kontingentnostima.

– Što bi valjalo cijeniti iz SFRJ?

Ja premalo znam, osobito o ekonomiji, da bih iznio supstancijalnu prosudbu o Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji. Mogu govoriti, u prvom pristupu, samo o nekim poukama koje se mogu izvući iz njenih najdaljih horizonta, ne o tome koliko su oni dobro ili loše provedeni. Vidim tri čvorišta za takvu prosudbu: Partija naspram građanstva kao cjeline ili radnog naroda (*civil society*); federacija naspram konfederacije; neovisnost i vanjska politika. Prvu bi se točku moglo nazvati i

Petar Kropotkin

klasnim borbama, drugu nacionalnim, a treću međunarodnim odnosima. One se čine *prima facie* središnjima.

No ja ovdje mogu doprinijeti nekim zapažanjima samo prvome, po meni ključnome čvorištu. To bi mogao biti dobar početak jer mislim da preuveličano zanošenje polukonfederacijom (ovdje se slažem s Močnikovim intervjuom) treba zahvaliti istoj kombinaciji apstraktnog utopizma i narcizma Partije. Što se pak tiče trećega čvorišta, neovisne vanjske politike usmjerene prema međunarodnome miru, ono je toliko jasno poželjno da ga neću dalje analizirati

– **Ali prvo moramo razjasniti preliminarnu točku “demokracije”.**

Gotovo posvuda, demokraciju se danas na riječima uznosi. Meni se međutim čini ključnim pitanje kako je demokracija institucionalizirana, to jest kako joj se dopušta da djeluje. Rod demokracije, “vladavina naroda”, kao svoje glavne vrste ima predstavničku demokraciju, demokraciju udruživanja i izravnu demokraciju.

Predstavnička demokracija je vrsta kojoj buržoazija daje prednost (kada ne preferira apsolutizam ili izravnu diktaturu), te je stoga i najčešća. U njoj bi ljudi (narod) trebali vladati putem predstavnika, obično izabranih unutar teritorijalnih okruga. Ona alternativnim timovima i varijantama kapitalističke eksploatacije rada omogućuje da se zamjenjuju bez radikalne promjene, no ipak dopuštajući određene drugorazredne iako povremeno važne izmjene. Promjena timova koji upravljaju Državom dopušta neki dobrodošli odušak u “izbacivanju pokvarenjaka” (posljednji primjer: Obama naspram Busha mlađeg). Međutim, uz privatno financiranje izbornih kampanja u dvostranačkom sustavu, to kapitalističkim interesima omogućuje da praktički imaju parlament u svom džepu.

O asocijacijskoj demokraciji ili demokraciji udruživanja manje se govori u medijima, ali je jednako važna. U njoj se različite kolektivne organizacije – npr. radnički sindikati, zadruga ili poslovna udruženja – izravno uključuju u vidove političkog odlučivanja, recimo sudjelovanjem u vladinim odborima, putem različitih “korporatističkih” oblika, putem organizacijskog zastupanja u regulatornim agencijama, itd. (vidi Joshua Cohen i Joel Rogers, *Associations and Democracy*, London 1995.). Međutim njihov doprinos demokraciji u interesu ljudi (naroda) ovisi o internoj demokraciji samih tih udruženja.

U izravnoj demokraciji građani su izravno uključeni u aktivnosti političkog upravljanja. Jedan od njenih oblika jest plebiscit ili referendum, gdje građani glasaju o različitim predloženim zakonima ili političkim smjernicama, a koji je postao omiljeno oruđe za nadopunjavanje slabosti predstavničke odnosno parlamentarne demokracije. No važnije je kada je narod značajno ovlašćivan (*empowered*) tako da se narodnim vijećima različitih vrsta daju prave ovlasti i prava sredstva da odlučuju.

Taj je posljednji oblik bio, kao što Buden ispravno primjećuje (“Još o komunističkim krvolocima...”, *Prelom* 3.5 (2003), 51-57), temeljni oblik demokracije u Jugoslaviji od 1941. nadalje u obliku Narodno-oslobodilačkog odbora (NOO), koji su nastavili djelovati na lokalnoj razini. To je bila “revolucionarna demokratska ideja Vijeća”, zajednička odnosno “organska” svim narodnim ustancima od pradavnih vremena do Sovjeta Trockog i Lenjina (žalosno kastriranih poslije otprilike 1921.) i dalje do Mađarske 1956. ili Argentine u 1990-ima. U klasičnom smislu, ona uključuje obavezni mandat i mogućnost opoziva na temelju peticije određenog dijela birača, umanjujući time poprilično izgled moćnih i bogatih da korumpiraju članove Vijeća i time postignu da se iznevjere želje naroda.

Favoriziranje kako demokracije udruživanja tako i izravne demokracije nasuprot kapitalističkoj predstavničkoj demokraciji prva je lekcija koja se može naučiti barem iz najbolje tradicije SFRJ-a i njenog očito narodnog i demokratskog temelja. Samoupravljanje je čak i danas naš najdalji horizont.

Što je nedostajalo u SFRJ

– **Zanimljive su klasne napetosti i sukobi u SFRJ, no njih se danas uopće ne analizira. I u doba postojanja te države takve analize su marginalizirane.**

Da, klasne napetosti su se vrtjele oko stožera sve većeg prisvajanja viška vrijednosti od strane partijske birokracije, no ovdje ću raspravljati samo o stvarnim i potencijalnim ulogama Komunističke partije (kako god se ona nazivala) i organiziranoga građanstva.

Vjerojatno je glavna slabost lenjinističke prakse bila nedijalektičko poricanje nasušne potrebe svakoga društva da otvoreno manifestira i razriješi neizbježne

sukobe, koja se obično naziva politikom. Želim podvući da je ta praksa bila dijametralno suprotna Lenjinovom sjajnom horizontu u *Državi i revoluciji*, njegovom smionom i radikalnom vektoru moći odozdo, od masa radnih ljudi, prema gore, koji konačno zahtijeva nestajanje državnog aparata. U toj knjizi, Lenin je pohvalio (s manjim formalnim ogradama) Pannekoekovu formulaciju: “Proletarijat se ne bori samo protiv buržoazije za državnu vlast, nego i protiv vlasti u državi... Proleterska revolucija sastoji se u uništenju državnih instrumenata vlasti, u njihovom rastvaranju (*Auflösung*) u instrumentima vlasti proletarijata.” U Rancièreovim terminima, to je bila odrješita orijentacija na politiku, a ne na policiju. No pošto je samog Lenjina od 1918. nadalje najljuća borba za goli opstanak protiv strane intervencije u Građanskom ratu i protiv gladi primorala da zahtijeva izgradnju snažnog državnog aparata, njegov se prvobitni horizont danas obično zaboravlja; pa ipak, on ostaje krajnji horizont idealne komunističke politike izravne demokracije. (Rusija je imala slabu tradiciju asocijacijske demokracije izvan seoskog *mira*, i Lenjin ju je podcijenio.)

Glavnu je ulogu u potpunom zaboravu ovog horizonta odigrao u SSSR-u rastući staljinistički despotizam. U SFRJ razlog je njegovom podcjenjivanju djelomice bio apstraktni utopizam, koji je vjerovao da revolucija zauvijek razrješava sukobe, dok zapravo rješava ključni sukob za dano razdoblje samo da bi odmah doveo do novih. Djelomice je to pak bilo precjenjivanje permanentne čistoće vladajuće partije koje je s vremenom dovelo do koristoljubivog prljanja uz vlast i na kraju do represivne elite odvojene od naroda. Bilo je mnogo “politikantstva” u SFRJ-u, ali se ono po pravilu odvijalo iza zatvorenih vrata, na inicijativu vodećih grupacija na vlasti u središtu (a kasnije sve to više i u središtima federalnih republika).

To se proturječe između masovne proleterske vlasti i vlasti Partije tradicionalno postavlja u terminima Luxemburgove naspram Lenjina. Rosa Luxemburg je vjerovala da središnju ulogu u svakoj revoluciji (i poslije nje) igra spontani pokret proleterskih masa. Vladimir Lenjin je vjerovao da samo čvrsto organizirana, demokratski vođena, ali centralizirana vladajuća partija može ostvariti revoluciju i reorganizaciju života poslije nje. Obje su pozicije nakon iskustava poslije 1905. i 1917. postajale manje dogmatske. Kao što današnja istraživanja pokazuju, Luxemburgova je prije smrti došla vrlo blizu

ideji vodeće partije, a njezin propust da je prihvati deset godina prije 1914. doprinio je, možda odlučujuće, njenom porazu i ubojstvu. Lenjin je pak, mijenjajući neke ranije stavove, zdušno prihvatio “sovjetsku vlast” – iako je fatalno pogriješio zabranivši frakcije unutar partije na kongresu iz 1921. (samo na jednu godinu, mislio je...). Konvergencija tih dvaju najvažnijih političkih mislilaca na lijevi po mom je mišljenju zanimljiva zato što bih htio postulirati da iskustvo SFRJ-a pokazuje da je “blokiranje društvenog sukoba preludij za katastrofu” (općenito zapažanje sjajnoga Luigija Cortesija, *Storia del comunismo*, Rim 2010., str. 151.), naime ovdje: da su kako pritisak grupa građanstva iz cijeloga društva, tako i koordinirajuća centralizirana agentura moći nužni za moderno društvo. Da bi do tog moglo doći, potrebne su snažne i efikasne garancije za udruživačka i individualna prava; no mada je Lenjin objavio povelju “građanskih sloboda”, ovo je ostala bolna točka boljševičke tradicije. Umjesto da se njeguju takve grupe, partijska ih je država u SFRJ-u stalno marginalizirala i povremeno suzbijala – premda manje grubo nego u “sovjetskom bloku” ili Kini. Okretanje oligarhiji, započeto 1960-ih i intenzivirano nakon neuspjeha da se izvuku pouke iz 1968. i 1971., može se čak formalno pratiti u neuspjehu da se samoupravljanje iz temeljnih OOUR-a poopći na sve razine političkog donošenja odluka, nauštrb buržoaskoga (ili još gore, sovjetskoga) parlamentarizma. To je samoupravljanje uvelike učinilo prividnim i konačno lažnim, umjesto čimbenikom integracije. To je konačno i poništilo društvenu dijalektiku, te izazvalo potpunu ideološku, ekonomsku i na kraju političku katastrofu. Ideološki, to je započelo neuspjehom da se prepoznaju i konceptualiziraju novi oblici klasne borbe – ne nužno radikalno antagonističke, to jest ne nerješive – u “socijalističkom” društvu.

— **Kakva je vrst države dakle bila SFRJ?**

To još valja prodiskutirati. Marx je držao da u socijalizmu, kao prvoj fazi revolucionarne promjene, “uski buržoaski horizont prava”, naime buržoasko zakonodavstvo, još nije prevaziđeno. Lenjin je to prokomentirao: “s (poluburžoaskim) pravom, ni (poluburžoaska) država nije potpuno nestala” (*Marxism on the State*, Moscow 1972., str. 32.). U najboljem bih slučaju nazvao SFRJ polusocijalističkom državom, ali taj je napredak bio nečuveni za Balkan.

Vladimir Iljič Lenjin

Što je, po meni, nedostajalo u SFRJ-u? Mnogo toga, ali prije svega uvid da povijest ne prestaje i da je, ustvari, u uvjetima ubrzavanja moderne tehnologije i ideologije nužna permanentna kulturna revolucija, permanentna kritika i samokritika kao preispitivanje i preinaka, a ne napuštanje komunističkih horizonata. To bi, među ostalim, bilo dovelo do mogućnosti političkog kolektiva koji bi mogao kako prihvatiti autonomne komunističke intelektualce u okvir zajedničke Stvari tako i razmatrati daljnje oslobođenje rada (ta su dva problema povezana). Tada bismo se doista mogli vratiti Brechtovoj "Pohvali partije" ("Lob der Partei"): "Mi smo ona".

Uništena spomen kuća, Petrova gora

95

SUVIN, DARKO
*Pogled unazad iz krize
na komunizam i SFRJ*

UP&UNDERGROUND
Proljeće 2010.